

Izvorni naučni rad

UDK 811.163.4'373.21(497.6)“04/14“

Indira ŠABIĆ (Tuzla)

Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli

indira.sabic@unitz.ba

Milica LUKIĆ (Osijek)

Filozofski fakultet Osijek

mlukic@ffos.hr

IMENA PRIRODNOG I KULTURNOG KRAJOBRAZA SREDNJOVJEKOVNE BOSNE – SEMANTIČKA ANALIZA TOPONIMA

U radu se analiziraju toponimi srednjovjekovne Bosne kao izvori za proučavanje njezine povijesti, kulture i tradicije. Ekscerpirajući primjere iz administrativno-pravne građe i s inskribiranih stećaka, u radu se, prema semantičko-motivacijskome kriteriju, izdvajaju, opisuju i tematski klasifikiraju toponimi, i to prema frekventnijim tematskim poljima, toponimi koji: 1. odražavaju prirodna svojstva regije, 2. izražavaju čovjekovu djelatnost i 3. imenuju ljude na određenome objektu. Na taj se način utvrđuju toponimijske kategorije: imena naselja i privatnih površina. Pored utvrđenih tipova, autorice opisuju i pojavnost toponomastičke metafore budući da se pri imenovanju zemljopisnih objekata često posezalo za postupkom metaforizacije, i to dodavanjem pridjeva kao imenskih sastavnica.

Ključne riječi: *nomina topographica, nomina antroponymica, onomastika, srednjovjekovna Bosna, toponimija*

1. Uvod

Potvrde tijesne veze čovjeka i prostora traju od iskona pa je i proces primjene oznaka posjeda u vlasništvu započeo u više stoljeća dalekoj povijesti od strane predaka koji su najprije stvarali geografska imena za identificiranje prostora bliskoga domu. Isprva se obrasci nisu širili dalje od prve rijeke ili brda, ali kako se širilo lokalno znanje, društvo usložnjavalo a vlasništvo povećavalo, rasla je potreba za lakšom orijentacijom u prostoru – prirodi i svojini, svome, tuđem i zajedničkome zemljoposjedu. Toponimija tako denotativno i

konotativno svjedoči o čovjeku, predstavlja njegovu kulturno-povijesnu baštinu, zavičajnu prepoznatljivost i posebnost (etnolingvistički, društveno-ekonomski, fizičko-geografski element i sl.). Toponimi su utoliko važniji jer „pretvaraju fizičko-geografsku stvarnost u povijesno i društveno iskustvo“ (Tilley, 1994: 18) i iz razloga što su „najvažnija značajka nacionalnog i teritorijalnog identiteta“ (Saparov, 2003: 179). Topografski objekti srednjovjekovnog bosanskog područja mogu se podijeliti u najosnovnijem smislu, na one koji su prirodno nastali – *fiziogene*, i oni koji su postali ljudskim djelovanjem – *antropogene*. Unutar tako definirane dihotomije dalja podjela provedena je prema vrstama prirodnih oblika i ljudskih tekovina.

2. Nazivlje geografskih objekata srednjovjekovne Bosne

Geografsku terminologiju u srednjovjekovnoj Bosni uglavnom obilježava slavensko nazivlje. Tako je većina toponima motivirana izgledom i sastavom tla, odnosno njegovom geomorfološkom razvedenošću, čime potvrđuju pripadnost najstarijem sloju geografskoga imenovanja. Mikrotoponimija je često motivirana pripadnošću dotičnih lokaliteta pojedinim vlasnicima, čija su imena ili prezimena preuzela funkciju imenovanja objekata. Nazivlje geografskih objekata srednjovjekovne Bosne sve do danas nije službeno popisano. Mnoga geografska imena izgubila su funkciju i referenta, teren je promijenio izgled i nerijetko je nastala praznina pri pokušaju rekonstruiranja imena. U nedostatku potvrđenoga geografskog imena, toponomastičku funkciju preuzimaju i imena artefakata kojima se nastoji pobliže identifikovati geografski sadržaj. Topografski termini se najčešće javljaju u apelativnoj upotrebi, kao sastavni dijelovi toponomastičkih sintagmi ili u osnovi toponomastičke izvedenice. Pri tome, semantička studija apelativa odnosi se na razvrstavanje toponima, prema značenju koje je riječ imala u doba svoje toponimizacije. Stoga je nužno poznavanje sadržaja koji je poslužio kao stvaralački poticaj. Iako su mnogi referenti od tada izmijenili izgled, dijalektološka i folklorna građa pomažu pri utvrđivanju semantike imena. Za srednjovjekovni bosanski jezički teren specifično je čuvanje arhaizama. U analizi toponima mogu se izdvojiti mlada i starija geografska imena. Mlada skupina stvorena je u skladu s dijalekatskim inventarom ovog lokaliteta, a u starijoj skupini su toponimizirani apelativi koji su u današnjem leksiku izgubili semantičku vrijednost i sačuvali se kao jezičke okamine onomastičkog fonda. Npr. *luka* je stari apelativ koji je najprije označavao livadu i uvalu. Međutim, neunificiranost zemljišta, odnosno raznolika konfiguracija, vezanost čovjeka za zemlju i za podneblje, te zahtjev za detaljnim i bliskim označavanjem i vrlo sitnih čestica i lokacija, sve je to pogodovalo da se potisnu stari nazivi i da slavenski-bosanski čovjek

stvari nove, svoje nazive, lakše za izgovor i u semantičkom pogledu sasvim prozirne i jasne, dakle motivirane konfiguracijom, bojom i kvalitetom zemljišta, radnjom koja je tu obavljena i sl. To je i sasvim očekivano ako se ima u vidu da toponomastički nazivi imaju izvanrednu društvenu funkciju sporazumijevanja. Zato oni i nisu, ili bar ne u velikom broju, kako su to nekada mislili i htjeli izraziti etimolozi i komparatisti, okamenjena prošlost, odnosno nekakvi relikti jednom zauvijek stvoreni (Vujičić, 1973: 417).

Kriteriji prema kojima se tumačilo značenje toponima, proizilaze iz: a) načina toponimizacije, što se otkriva na osnovu poznavanja osobina denotata i na osnovu veze toponima s denotatom; i b) iz prisustva/odsustva semantičkoga posrednika u procesu imenovanja. U skladu s tim, uočeno je da u motivacijskome procesu konstruiranja toponima učestvuju motivi različite pojavnosti. S tim u vezi, grubo bi se semantička klasifikacija mogla očitovati u tri osnovne skupine imena:

1. toponimijska imena koja odražavaju prirodna svojstva regije
2. kulturni toponimi koji izražavaju čovjekovu djelatnost
3. toponimi koji imenuju ljude na određenome objektu.

Prva skupina toponima može označavati različite vrste geografskih objekata čiji bi se sadržaj mogao svesti na *mjesto koje karakterizira neka osobina tla*, druga se odnosi na *agrikulturu i iskorištavanje prirodnoga bogatstva*, a treća skupina ističe *vlasnost osobe ili kolektiva ili mjesto koje pripada kome*.

2.1. Toponimi koji odražavaju prirodna svojstva regije

Prva faza u razvoju svake toponimije podrazumijeva vezu s okolišem, njegovim specifičnostima, preobrazbom i naseljenošću. Što je poznavanje okoliša potpunije, to su predodžbe o geografskim objektima raščlanjenije i u vezi s tim imenovanje složenije, bogatije i podrobnije. Ovakvim načinom imenovanja, također se dolazi do informacija koji su geografski objekti kao odrazi socijalnih prilika imali dispozicije za nastanak naselja, i koja su obilježja, od velikoga broja mogućih, odabrana tijekom vremena. Na taj način imena onimiziranih apelativa izvanlingvistički ukazuju na važnost zemljišta za seoski živalj koji je imenovao svoje lokalitete. Dakle, motivacijska pozadina starijih toponima svodila se uglavnom na obilježja morfološke razvedenosti terena, na vode, biljni i životinjski svijet, iskorištavanje tla, objekte materijalne i duhovne kulture na terenu. Zbog pretežitoga brdsko-planinskog karaktera, karakteristike objekata su uglavnom bivale istovjetne pa su s tim u vezi i motivi nastanka imena često bivali identični, što je rezultiralo mnoš-

tvom istoobličnih toponima. Međutim, takvi toponimi nisu dolazili u koliziju, jer su bivali udaljeni i radijusi dosega njihove poznatosti nisu se preklapali. Navedeno se može posvjedočiti poveljama kralja Tomaša od 22. augusta 1446. godine riječima:

i selo Šćabьnicu i selo Gvoznicu i drugu Gvoznicu i selo Cripov Potokъ ... i selo Lipovacъ i selo drugi Lipovacъ s pravim meъmi i kotari (P.22), kralja Ostoje od 15. januara 1399. godine: Brъsečevo, Mravinacъ, Duьgo, Malьkove i druge Malьkove (P.12).

Nomina topographica karakterizira semantička slivenost koja se ogleda u opisu ili funkciji imenovanoga objekta (mjesta imenovanja) i njegovome položaju. Ovakav apelativni leksik karakterizira prilično bogat fond geografskih termina, koji je uvjetovan morfološkom razvedenošću bosanskoga pejzaža, izravno ili metaforički, pa su motivi imenovanja najčešće topografski termini, zastupljeni u geografskoj, oronimijskoj nomenklaturi. Topografski termini se pri tome javljaju u apelativnoj upotrebi, kao osnove toponima, u osnovi izvedenica ili kao sastavni dijelovi toponimijskih sintagmi. Dakle, oni predstavljaju kompozite u tvorbi toponima i nalaze svoja mjesta u odgovarajućim dijelovima tvorbenih konstrukcija i odgovarajućim dijelovima ovdje predložene tvorbene klasifikacije, sistematizirane na osnovu semantičkoga razvrstavanja toponimijskih denotata (posmatrani izolovano, sami za sebe, odnosno izvan toponimizacijskoga okvira, apelativi ostaju izvan klasifikacijskoga obuhvata, u domeni općejezičkoga fonda).

2.1.1. Brda i vrhovi¹

Ripišta (*ripa* – veliki kamen; usp. Skok, 1971: 145) – selo *Ripišta* s pravimi meъmi (P.22); **Podgora/Zagorja** (*gora* – šumom obraslo područje, bregovito; usp. Loma, 2013: 61) – Slaano, Трънова, *Podьgora*, Čepikuće (P.11), županъ Kръкъša i съ bratiomъ ot *Zagoriê* (P.1); **Vrhdo/Vrhovina/Vrsinje/ Vrhbosna/Završi** (*vrh* – najviši dio brda ili planine, usp. Hadžimejlić, 1987: 105) – i selo *Vrьhьdoo* s pravimi meъami (P.20), odъ korena ničiere ino niie Hlivno i gradъ Bostrêčki odъ Zavoda počanše do *Vrьhovine* (P.14), u baštinu i za baštinu i za plemenito viku vikoma nimъ i nihъ poslednimъ *Vrьsine* sve po kotaru sa vьsimi seli i zaseoci (P.24), [Apost]oli Petri *Verbo[sanie]* non potest ponere pv... (Zb.4: 208), u *Zavrьši* takoe porotnici da su i Bošnaninu (P.3); **Zabrđa** (*brdo* – uzvišenje više od brijega; usp. Hadžimejlić, 1987: 105) – i Prêdisavъ izъ Važeracъ i Ugrêň izъ *Zabrьdii* (P.14); **Humci** (*hum* – brdo; usp. Alerić, 1985: 28) – azъ Stipanъ Tvъrt'ko Tvъrtković po milosti gda bg

¹ Oronimi – uzvisine u najširem smislu riječi.

a moega kralь Srъbleмъ, Bosni, Primorъiu, *Humci* zemli, Donimъ kraemъ (P.16); **Rudinice** (*rude* – područje u brdu, bez šume, sa travom i kamenjem; usp. Hadžimejlić, 1987: 105) – i selo *Rudinice* s pravimi mećmi (P.22); **Hrbočani** (*hreb* – planinski greben; usp. Loma, 2012: 109) – selo Čarakъ i selo *Hrъbočani* (P.22).

Toponimijska osnova *gora* nosi dva praslavenska značenja, prvo još praindoeuropsko (upoređi stind. *Giri* – brdo, planina; avest. *gairi*), drugo se razvilo u baltoslavenskom (usp. lit. *giria* – šuma, stprus. *garian* – drvo), svakako je u vezi s prirodom prahistorijske postojbine Balta i Slavena u sjeveroistočnoj Europi, bez istaknutijih oblika reljefa (visokih brda, planina), gdje je glavna opozicija bila između močvarnih nizina i uzvišenijih, šumom obraslih područja (Loma, 2013: 61).

Na bosančicom pisanoj darovnici kralja Stjepana Ostoje iz 1400. godine za vojvodu Hrvoja, moguće je pročitati da se jedan dio Hlivanjske županije zvao *Vrhovina Hlivanjska*. Vrhovinom zvali su tada jamačno brda i gore naokolo polja, naime rub koji polje zaokružuje. Vrhovina se spominje i u drugim županijama onoga vremena. Ivan Frankopan darovao je knezovima Perušićima „duo castra, primum in *Wyrhowina Gatensi* cum medietate ipsius *Wyrhowine*, molendinis ac totali tributo seu teloneo ibidem habito, secundum vero castrum in *Wyrhowina Busanensi* habitum“ (Thallóczy et Barabás, Codex com. de Frangep. II, str. 218). Dakle, dvije Vrhovine: jedna u Gatanskoj županiji (kod Otošca), a druga u Buškoj županiji (kod Perušića i Kosinja). Vrhovine kod Otošca održale su sve do danas svoje staro ime.

2.1.2. Ravna zemljišta i udoli

Luke (*luke* – komad plodne zemlje uz vodu; usp. Hadžimejlić, 1987: 104) – a ot Lužьсь do Rъčeve a ot *Luke* po zlamenie (P.6); **Suhodol** (*dol* – ravno zemljište okruženo uzvišenjima; usp. Hadžimejlić, 1987: 105) – Kozalъ do *Suhodola* i Rapta o(t) mee do mee (P.2); **Ledina** (*ledina* – zemlja koja se ne obrađuje, uglavnom sa sitnom travom koja može da se koji, ili da pase stoka; usp. Hadžimejlić, 1987: 104) – Se leži Boљko na svoiei zemli na plemenitoi na *Ledini* (Zb.4: 309); **Prijepolje** (*polje* – veća obradiva površina pored vode usp. Hadžimejlić, 1987: 105) – *Prijepolje* 1423. (Div. Canc. 42. Fol. 178. 3. IX. 1423); **Dabra** (*dabra* – dubodolina, provalija; usp. Skok, 1971: 370) – u dobri časъ rodih se u *Dabrě* (Zb.2: 93).

2.1.3. Položaj i oblik

Sridica (sreda – sredina) – i selo *Sridica* i selo Чаракъ i selo Нгъбоџани (P.22); **Visoko** (visina – što se nalazi na uzvisini) – na *Visokomъ* se poboliħъ na Dubokome me дънъ doide. (Zb.4: 245); **Prêvlake** (privlaka, najuži dio poluotoka usp. Skračić, 2004) – *Prêvlaci* da pomože koliko može naša jakostъ (P.4); **Prisika** (*sika / seka* – plitko mjesto; usp. Skračić, 2004) – i selo *Prisika* i selo Bilani i selo Korica (P.22); **Zvečaj** (*zvečaj* – vrtača koja se produžava u pećinu; usp. Skračić, 2004) – pisano u *Zvečaj* (P.15); **Krajina** (krajina – periferni dio neke administrativne jedinice) – A se leži Vukosavъ Vlačevićъ s momъ drugovahъ družinomъ i sagibohъ na r[a]zmirnoj *Kraïne* (Zb.2: 96)

Pozivajući se na mišljenje historičara (Jireček, Anđelić, Vego, Basler), Muhamed Hadžijahić utvrđuje da je širi prostor srednjovjekovnoga grada Visokog poistovjećivan sa samom Bosnom (uporedi i Anđelić i dr., 1984), koja je u svome razvoju nekad obuhvatala sljedeće župe: Bosna, Vidogošća, Vrhbosna, Lepenica, Lašva Brod² i Trstivnica.³ Srednjovjekovni grad Visoki podignut je na najistaknutijem visu među obroncima planinskoga vijenca, iako se navodi da je samo ime Visoki oronimijskoga porijekla, što nije isključeno (Anđelić, 1984: 158). Za pretpostaviti je da je ime grada Visoko došlo od oblika Visoki. Na pitanje zašto je dobio oblik sa značenjem srednjega roda, odgovor treba potražiti vjerovatno u tendenciji neutraliziranja roda ojkonima nastalih u procesu supstantivizacije jer je takav oblik nemarkiran i neutralan, a i znatno češći, osim toga on se nije odnosio samo na grad već i na šire područje oko samoga grada, tako da je vremenom i semantički postao razlikovan (Fekete, 1969: 109).

2.1.4. Sastav i izgled tla ili rudna nalazišta

Stjenice – дръжи u zeml̃nicê dvê celê Lip̃nicu i *Stênice* (P.5); **Srebrenica** – *Srebrenica* (Deb. Not. 12. G. XI. 1400 – 23. XI. 1405); **Pustarije** – *Pustarie* vse kupio trisku ot mee do mee (P.2); **Olovo** – *Olovo* vovode Petra Pavlovića i kneza Nikole (Div. Not. 46, fol. 78); **Suhodol** (*suh* – bez biljnog pokrova) – do *Suhodola* i Rapta o(t) mee do mee (P.2); **Suha** – a sie se svr̃ši na *Suhoi* na Prozračcuê (P.5)

Korijen *suh-* zajednički je za sve indoeuropske jezike: latinski *siccus*, engleski *sear*, francuski *sec*, što odgovara bosanskom, hrvatskom, slovenskom *suh*, srpskom *suv*, češkom i poljskom *suchy*, ruskom *сухой*, a sve slavenske

² Brod je starije ime Zenice, usp. JALIMAM, 1991: 17.

³ HADŽIJAHİĆ, 2004: 276, ANĐELIĆ, 1984: 106.

riječi potječu iz zajedničkoga praslavenskog oblika *suhъ*. U povelji bana Tvrtka iz 1353. godine, izdatoj knezu Vukosavu Hrvatiniću za naročite zasluge spominje se u Humskoj zemlji Suha na Prozračcu. To je prostor na jednom brežuljku koji je suh zimi kad poplavi Čitlučko polje i Čerinsko polje. Iz tog razloga prostor je i nazvan Suha, dok je Prozračac uski prostor koji odlikuju stećci među kojima se nalazi natpis knezu župe Broćno Pavla Komlinovića iz vremena iza 1323. godine.

Rudinice – u ime igъ bezъ izma Lipovici bezъ izma Rudinice (P.5)

Prasl. riječ **rōdina* označavala je crnicu ili humus, također u poljskome jeziku *rēdzina* u značenju plodne zemlje (Schutz, 1957: 56). Također, tradicija na terenu Bosne je podržavala imenovanje plodnosti zemlje prema njezinu koloritu. Npr. u Semberiji je najviše zemlje crnice, koju su još zvali i kruška, sionica ili ljuta, pri tome je obilježavala najplodniju zemlju za obradu, ali je ujedno bila i teška za rad jer se morala valjati i loše je podnosila sušu. Pljeskulja je bivala zemlja koju Drina potapa, pri tome je slabijega kvaliteta od crnice. Prahulja je zemlja slaboga kvaliteta i rodnosti, za koju se govorilo da devet godina bude maćeha, a jedne godine majka (Kajmaković, 1974: 50).

2.1.5. Vode i vodeni usjeci

Jezeri – pisano na *Ezeri* miseca frebara na deveti na desete danъ litъ gospodniъ (P.25); **Međuriječje** – na *Međurēčъiu* podъ Samoborom (P.26); **Podrinje** – mi Stefanъ Dabiša po milosti gda boga kralъ Srъblem, Bosni, Prēmōrēiu, Нлѣмъsci zemli, Dolъnimъ краемъ... *Podinyu*... (P.10); **Zavodi** – odъ *Zavoda* do Vrъhovine pristoi gradu Bistričkomu (P.14); **Ričica** – na svoioi zemli na [pl]jemenitoi [n]a *Rēčici* (Zb.4: 242); **Cripov potok** – i selo *Cripovъ* potokъ i selo Toponice (P.22); **Banjice** (topli izvori) – i peći Baničke s selomъ *Banicami* s pravimi meēmi (P.22)

Praslavenska riječ **banъa* u značenju *topli izvori*, *toplice* česta je kao toponim na slavenskom jugu gdje označava termalne izvore. Danas su zabilježeni toponimi Banja kod Priboja, Novog Pazara, Peći, Prizrena, Fojnice, Vrgorca te na više lokacija u Bugarskoj. Na slavenskom sjeveru (izvan bivše teritorije Rimskoga Carstva) *banja* se javlja u drugačijim značenjima: rudnik, okno, solana, kamenolom, kupola, obla posuda, duboko mjesto u rijeci (ERSJ, 2003: 169–170). U ruskom jeziku riječ *баня* – parno kupatilo, s obzirom na svoje značenje, nije našla većeg osnova u toponimiji (Loma, 2012: 23).

2.1.6. Fitonimi i zoonimi

Izrazito bogat i plodonosan bosanski teren i kontinuirana naseljenost od prahistorijske epohe do danas dali su doprinos stvaranju bogatoga i složenoga onomastikona. Topikalni prostor markiran je bogatom florom i faunom. S tim u vezi, značajan broj ekscerpiranih toponima ima dvostruk odnos denotata prema designatu, odnosno ciljnoj domeni.

- a) odnos denotata prema flori, pri tome je izražen fitonimom u osnovi
- b) odnos prema fauni, izražen zoonimom u osnovi.

2.1.6.1. Fitonimi u toponimijskim osnovama

U domeni flore, izuzev nekolicine stjeničavoga područja i litica, uglavnom nema pustoga, neobraslog terena. Flora bilježi dijapazon od samonikloga rastinja, drveća do trava i korova. Tipičnim slavenskim običajima i djelanjima i ovdje je, kao i u mnogim drugim slavenskim krajevima, biološka stvarnost preslikana u toponimiji, odnosno poslužila je u kontekstu motivike imenovanja. U srednjovjekovnom bosanskom onomastikonu moguće je prepoznati i takozvane kulturne fitonime, nazive nekih mjesta koja su prepoznatljiva po vrsti poljoprivrednih kultura koje se uzgajaju ili su se uzgajale. U kulturno-fitonimne toponime svrstavaju se imenovanja rezultata svjesnoga ljudskog napora i želje da se prirodni resursi stave u funkciju životnih potreba stanovništva, primjerice Smokovljani (P.12). U ovoj skupini prepoznaju se imena koja u osnovi sadržavaju fitonim. Pri tome je za pretpostaviti da motivacijske pobude nisu izazvane oblikom, veličinom ili zelenilom, već samim biljkama koje tamo rastu, pa su se dotični fitonimi metaforizirali i toponimizirali prenoseći se kao toponim na objekt gdje dotične biljke uspijevaju. Dakle, pored kulturnih postoje i tipizirani fitonimni toponimi koji su producirani po prirodno ustaljenim biljkama određenoga prostora, pri čemu najveću frekvenciju znaju bilježiti dendronimi, odnosno nazivi za drvenaste biljke (bukva, bor, drijen, dub, vrba, lipa), čija je važnost očita jer su jedan od preduvjeta opstanka čovjeka – od neophodnoga ogrijeva, preko građe do stočne hrane (Cicmil-Remetić, 2000: 1371–1380). Iako su plodonosni pašnjaci prekrivali veći dio srednjovjekovne Bosne, ipak ne impresionira broj toponima motiviranih prema vrstama trave.

Dubrave/Dubnice (stsl. *dǫbъ*; lat. *quercus* – hrast; usp. Loma, 2012: 83) – A sei leži knez[ъ] Radivoi Vlatkovićъ. U toi vrime naiboli mužъ u *Dubravahъ* bihъ. (Zb.1: 36), i selo *Dubnice* s pravimi meēmī (P.22); **Gvoznica** (riječi **gvozďъ* u značenju guste četinarske šume, šumom prekrivenoga terena ili teško prohodne stjenovite goleti; usp. Miklosich, 1874: 643) – i selo

Gvoznicu i drugu *Gvoznicu* i selo Cripovъ potokъ (P.22); **Lipovac/Lipovci** (lat. *Tilia*) – i selo *Lipovacъ* i selo drugi *Lipovacъ* s pravimi meêmi (P.22), i selo Hripavci i selo *Lipovci* (P.22); **Samobor/Zaborah** (lat. *Pinus*) – na Međurêčъiu podъ *Samoborom* (P.26), u moih dvorih u *Zaborah* a pisa Raško diakъ (P.8); **Smrčah** (lat. *Pinaceae*) – tolikoie u *Smrčahъ* tolikoie u Trubičiňhъ (P.14); **Topola** (lat. *Populus alba*) – *Topola* i ta sela zgora pisana (P.13); **Trska** (lat. *Phragmites*) – i selo *Trska* s pravimi meêmi (P.22); **Trnova/Trnovica** (lat. *Prunus spinosa*) – Slaano, *Trъnova*, Podъgora, Čepikuće (P.13), i *Trъnovica* estъ od dostoiêniê i od kotara rečenoga primorê, selъ (P.16); **Vrbovika/Vrbanj** (lat. *Salix*) – Skorovoi z *Vrъbiovika* prisegošeavidokuijêe čisto i pravo (P.14), drъži u zemlъnicê dvê celê Lipъnicu i Stênice i u *Vrbani* (P.5); **Zabukovje** (lat. *Fagus*) – Liščane, *Zabukovne*, Sankoviće, Mlъnêne (P.14); **Papratno** (lat. *Filix*) – *Papratno* (Kovačević-Kojić, 1978: 171).

Srednjovjekovni grad Borač spominje se u povelji ugarskog kralja Bele IV iz 1244. godine. Bio je centar posjeda i stolni grad feudalne porodice Radenović-Pavlović, te su iz tog razloga tri kule Borača na njihovim pečatima. Grad je dobio ime po selu Borač, koje se nalazi jugoistočno, iznad ušća rijeka Prače i Rakitnice udaljeno oko pet kilometara zračne linije. Selo Borač ima srednjovjekovnu nekropolu i lokalitet Gradinu (kota 807) iz čega je jasno, da je tu u srednjem vijeku bilo stacionirano neko plemstvo. Karakteristično je da se u blizini nalazi i zaselak Podgrađe (*Subboracz*, *Sottoboraz*). Iz razloga što se oko 7 kilometara sjeveroistočno od sela Borač nalaze sela Kopjevići i Curovići, a ista u obliku prezimena je moguće posvjedočiti na dvoru Borču za života Radoslava Pavlovića i za koje je, dakle, moguće pretpostaviti da pripadaju istom bratstvu, vjerovatan je i zaključak da je i plemstvo u selu Borču bilo od bratstva Jablanića-Radinovića, odnosno Pavlovića. Selo Borač ima prirodnu podlogu za svoje ime, a to je borovina, što nije slučaj sa gradom Borčem jer ni na njemu, ni u bližoj okolini nema tragova boru. Ta činjenica ide u prilog hipotezi da su Jablanići-Radilovići, odnosno njihovi preci, kada im je dvor u selu Borču postao za gospodarstvo malen, a nije bio ni strateški ni komunikaciono na dobrome mjestu, podigli novi, veći dvor na današnjem Varošu i dali mu ime po ranijoj utvrdi, odnosno po rodnome mjestu.

Ime Borač potvrđeno je u dvama dokumentima: in burgo de *Borac* (Lam. Crim. 23. Fol. 35. 8. VI. 1450) i *Borač* (Kovačević-Kojić, 1978: 171). U studiji *Borač, bosanski dvor srednjeg vijeka* Đoko Mazalić (1941: 52–62) ističe zanimljivost da stanovništvo na prostoru nekadašnjega grada Borča i njegove okoline ne zna definirati riječ *borovina* jer ju miješa s pojmovima *borovac* i *borika*, koji su učestaliji u upotrebi ovoga kraja. Mazalić je pri tome zaključio da bi se na tom terenu *borovac* odnosio na brdo obraslo borovinom, a *borik* i *borika* bi bili isto što i *borov gaj*, odnosno manji lokalitet koji se u

ravnom ili brdovitom kraju ističe borovinom u šumi, grmlju ili golotinji. S obzirom na to da je Borač brdovit, manji predio u kojem se bilježi *specificum* rasta bora na golom kamenu, imenovanje bi postalo semantički opravdano. I u sjevernim slavenskim jezicima, semantika je bliska, npr. češ. i polj. *borek*, rus. *borok* u značenju šumica, ali ne nužno borova (usp. SP: 337).

Mnogi fitonimi su vremenom, stjecajem raznih okolnosti, ostajali bez motivacijskoga pokrića. Naime, sječe šuma, požari i drugi svjesni i nesvjesni faktori rezultirali su time da su neka područja bliska goletima ili urbaniziranjem iskrčena i izvještačena.

2.1.6.2. Zoonimi u toponimijskim osnovama

Kontinuirano uzgajanje domaćih i stalna nazočnost divljih životinja odrazilo se i na onomastikon korištenjem naziva životinja u toponimijskim osnovama. Međutim, prilično je iznenađujuća malobrojnost imenovanja ovoga tipa. Teško je objasniti očiglednu disproporciju između bogatstva faune i broja posvjedočenih zoonima. Motiv imenovanja nije se svodio na ono što je rijetko, diferencijalno, jer posvjedočeni primjeri toponima u svojim osnovama imaju ustaljene, uvriježene i svakodnevne zoonime, naročito ornitonim, iako isti ne ostavljaju trag prepoznatljivosti, ali se (hipotetički!) njihovo grupiranje na određenim mjestima odrazilo specifičnim i ostvarilo je značajan trag u toponimiji. Npr. općeslavenski ornitonimijski oblici *vran* i *golub* ostvarili su se kao toponomastičke osnove u srednjovjekovnome bosanskom toponomastikonu. Riječ *vranъ* znači i gavrana i vranu ako je imenica, ali ako je pridjev, onda je *vranъ* – crn. Gavran je također slavenska riječ (starosl. *gavranъ*) koja se zadržala i u savremenim slavenskim jezicima, npr. češki *havran*, rus. *voróna*, lit. *várnas*, bos., hr. i srp. *vrana*. Polazni latinski oblici (*cornix*, *corvus*) potvrđuju porijeklo imena od karakterističnoga i lako prepoznatljivoga graktanja vrane / gavrana. Međutim, ne preovladava opće slaganje s tim zaključkom, pa su prema tumačenjima evidentne tri mogućnosti: 1. prema boji perja (uglavnom crno ili tamnosivo), 2. prema krivini kljuna ili kandža, 3. prema glasu. Germanski jezici (engleski, njemački, staronordijski i skandinavski jezici) također potvrđuju onomatopejsku narav nastanka ptičijih nazivaka. Slavenski oblici *vran*, *vrana*, (*ga*)*vran*, uz ruski *vóron*, *voróna*, možda imaju ishodište u pridjevu kao ruski *voronój* – *crne masti, boje*, u značenju kao i staroslavenski *vranъ*. Tome je također srodan litavski oblik *varnas*, kao i staropruski *warnis* (Ladan, 2006: 253).

Vran (lat. *Corvus cornix*) – i selo Batunъ i selo Plitnane i selo Batarъ i selo *Vranu* i selo Šćabъnicu (P.22); **Golubača** (lat. *Columbide*) – legohъ na svoioi plemeni[ni]toi *Golubači*... (Zb.2: 62); **Smokovljani** – *Smokovlani* ošle i Topola i ta sela zgora pisana (P.12)

Ornitonim *smokvić* (lat. *Ficedula*), volić ili grmušica (lat. *Sylvia*) jeste vrsta drozga. Da se termin *smokvić* koristio na terenu Zapadnoga Balkana svjedoče i oblici *smokvar*, *smokvarica*, *smokvaric* za crnokapu grmušu (lat. *Sylvia atricapilla*), *smokvarka* za grmušu čevrljinku (lat. *Sylvia curruca*) u imeniku naučnih naziva životinja obrađenih u *Rječniku narodnih zoologičkih naziva* Miroslava Hirtza (Fink, 1956: 31; Hirtz, 1938–1947).

Čapli (lat. *Ardeidae*) – i selo Nova i selo *Čapli* i Кієвась i poda нь selo ki s pravimi meēmi i Kotari i svoimi zaseli (P.22)

Hirtz u *Rječniku narodnih zoologičkih naziva* (Fink, 1956: 16) bilježi plavu, sivu i sivastu vrstu za čaplju, što indirektno znači da je ova vrsta ptica imala značajnu pojavnost na domaćem terenu. Od ostalih vrsta životinja u funkciji toponimske osnove potvrđeni su: miš, mačak, mrav, lisica i koza:

Miši (lat. *Mus*) – Vučilna Mratinovićь izъ *Mišь* (P.14); **Mačak** (lat. *Felis*) – i selo Gradišća i selo Popovacь i selo *Mačakь* (P.22); **Mravinac** (lat. *Formicidae*) – Мрѣчево, Врѣсечево, *Mravinacь*, Дульго, Маљкове... (P.12); **Lisac** (lat. *Vulpini*) – a ti rečeni *Lisacь*, Imotica i Трѣновца estь od dostoēniē i od kotara rečenoga primorѣ, selь i zemlь (P.16); **Kozalj** (lat. *Capra hircus*) – *Kozalbь* do Szhodola i Rapta ot mee do mee (P.2); **Kozica** – i selo *Kozicu* s pravimi meēmi (P.20)

Lisica je sveslavenska riječ, a staroslavenski oblik glasio je *lisь*, što bi značilo i *lisica*, ali *lisac* i *lisjak* kao mužjak. Danas je oblik *lis* uglavnom zastarjela, pa u savremenim slavenskim jezicima srećemo sljedeće oblike: bos., hrv, srp., cg. *lisica*, rus., mak. *лисица*, češ., slovač. *liška* i polj. *lis*. Oblik *lisica* jest ženski, prema *lisu*, ali oblik na sufiks *-ca* označuje tu životinju bez obzira na rod, pa kad se on treba istaknuti, onda je opreka *lisica* – *lisac*, s jasno određenom razlikom između ženke i mužjaka (Ladan, 2006: 54). S druge strane, topografska osnova *koz-* ograničena je na središnji južnoslovenski prostor sa sljedećim potvrdama: dva danas iščezla sela u Makedoniji (Miklosich, 1874: 46; Stankovska, 2001: 208), u Bugarskoj *Gorna* i *Dolna Koznica*, i danas planina *Koznik* na Kosovu, dvije tvrđave istog imena, jedna na putu iz doline Rasine u dolinu Ibra, druga kod Pljevalja, obje posvjedočene u latinskim zapisima iz XV stoljeća kao *Koznik*. Svuda može biti u osnovi deverbativni prasl. pridjev **kozьnь(jь)* koji je u vezi sa *kozenjem*, tj. parenjem i razmnožavanjem (divljih) koza, s nijansom značenja *teško pristupačan, vrletan* (uporedi *(o)koziti se* – *(na)mučiti se*, ili su u pitanju sekundarne formacije koje nisu nastale univerbizacijom prvobitne atributivne sintagme, već prostim dodavanjem kompozitnih sufikasa **-bnikь*, odnosno **-bicь* na zoonim (Dinić, 1978: 76).

2.1.7. Metaforički toponimi

Pored imenovanja topografskoga karaktera kojim se upućuje izravno na objekt (vrh = Vrh), ostvaruju se i imena tvorena metaforizacijom koja upućuju na objekt procesom takozvanoga metaforičkog preslikavanja, odnosno upućuju na objekt s pomoću sličnosti i slike koja je u osnovi svake metafore. Zapravo, ulogu posrednika, koji pomjera ili potpuno mijenja leksičko značenje identifikatora u odnosu na denotat, moguće je objasniti kao najšire shvaćenu metaforičnost ili metonimičnost. Narav takva imenovanja traži od imenā da identificiraju i znače, da izraz bude kratak i prikladan i da sabiju u sebe bitna obilježja označenoga. Te osobine posjeduje metafora. Metafora je kratak i pogodan izraz pri imenovanju geografskih objekata. Ona se zasniva na slici kao skladu promatranja i odraza slikovnog sadržaja u jezičkom izrazu. Od mnoštva obilježja geografskoga objekta selekcioniraju se u imenu ona najbitnija. Gotovo ni u jednom imenu nije toliko značajki označenoga sadržano u označitelju kao u imenskoj metafori (Stamać, 1983: 191). Najraznovrsnije kreacije koje se postižu indirektnom onimizacijom, naročito angažiranjem metaforičnih posrednika, ostvaruju stilistički doprinos toponomastici. Toponomastičke metafore nastaju angažirano, sublimiraju karakteristike objekta slikom. Kako se takva motivacija brzo gubi u svijesti korisnika imena, metaforička imena se brzo desemantiziraju ili se sljubljuju uz geografske objekte, poopćuju i preuzimaju ulogu geografskih termina označavajući svaki topografski objekt takvih karakteristika. U ovoj skupini moguće je prepoznati metaforičke toponime koji svoj odraz nalaze u predmetima materijalne kulture, primjerice po oblini – *Jajce*, *Brod* ili po dominantnom koloritu predjela, odnosno njegovoj zagasitosti – *Vran*.

Brod/Brodar (prijelaz preko rijeke) – tada mi Вѣкъ Vlkoslavić uze trljski *Broď* skrozi to uzeħь moi gradь (P.2); na danь svetogo Mihoila na planini Bujaku prěma našemь gradu *Brobaru* (P.21)

Brod se u južnoslavenskoj toponimiji može javiti kao motiv u procesu imenovanja obliha područja, dakle prema similaritetu oblika, ali također i kao označitelj plicaka u rijeci preko kojeg se prelazi. Oblik se izvodi iz prasl. glagola **brestī, brědq* – u značenju *gaziti kroz vodu* (Loma, 2012: 38). Mjesto na kome se danas nalazi Zenica spominje se u srednjem vijeku, kako tvrdi Skarić u *Popisu* (Skarić, 1930), samo jednom. Naime, među donacijama bana Matije Ninoslava navedeno je 1244. godine i mjesto *Belmapola in supa Bored* (Skarić, 1930: 12). U vezi s identifikacijom i ubikacijom ovoga mjesta mišljenja su različita. Skarić je u *Popisu* identifikovao srednjovjekovnu župu *Bored* sa župom *Brod*, kako se nekad vjerovatno nazivalo Zeničko polje i njegova okolina. Da se to mjesto moglo nazivati *Brod*, ima dosta argumenata, jer se tu

nalazio drum preko rijeke Bosne, tako da je apelativni naziv urastao u komunikaciju i počeo se upotrebljavati kao naziv mjesta gdje je prijelaz (Vujičić, 1973: 420). Dakle, moguće je, razmotrivši etimologiju riječi *brod*, zaključiti da ona označava *prijelaz preko rijeke*, i to tamo gdje se sijeku značajni putevi. Upravo je u Zenici postojao prijelaz preko rijeke Bosne, gdje se ukrštao važan put (raskrsnica). *Brod* je prvenstveno označavao prijelaz gazom (u plićaku), ali se kasnije tim imenom označavaju i prijelazi skelom, lađom, mostom i sl. Na mjestima gdje naročito značajni putevi prelaze rijeku, često se formiraju i naselja koja nose ime BROD. Takav je slučaj primjerice Brod na Savi, Brod na Drini, Martin Brod na Uni itd. U Zenici svega 500 metara od centra današnjega grada dva se naseljena mjesta, odnosno kvarta ili reona, nazivaju i sada Veliki i Mali Brod. Iz rečenog se daje zaključiti da je upravo ovaj Brod u Zenici dao ime cijeloj srednjovjekovnoj župi Brod (usp. Ibrahimpašić, 1973: 430).

Nozdrvca (uvala s dvjema lučicama poput nozdrva) – selo Vlasine done i gorne toiiest Vlasine i *Nozdrvce* (P.25)

Postupak imenovanja referenta poredbom po sličnosti (similaritet) s nekim izvangeografskim, a ponekad i potpuno apstraktnim pojmom vrlo je čest u toponomastici. Prikladno odabrana metafora o izgledu i kvaliteti referenta može reći više od jedne riječi *Nozdrvca* (uvala s dvjema lučicama poput nozdrva), pa su zbog svoje ekspresivnosti omiljen i čest izbor imenodavaca.

Vran/ Vranduk (crn, taman) i selo Batunъ i selo Plitnane i selo Batarъ i selo *Vranu* i selo Šćabъnicu (P.22); pisan va lѣta gdna •čumf• lѣto mѣseca grъvara •g• danъ na *Vranduku* (P.23)

U pisanim historijskim dokumentima ustanovljeno je da je također jedan od gradova koji je ulazio u sastav srednjovjekovne bosanske države bio grad – tvrđava Vranduk. Hipotetički, ime Vranduk dolazi od riječi *vrata*, jer se u starijim poveljama Vranduk piše kao *Vratnik*. Etimologija ojkonima *Vranduk* može se pretpostaviti i rekonstruirati kao složenica u kojoj je lako uočljiv (pra)slavenski pridjev *vran*. Ono što ostaje kao dio složenice jest neslavenski supstrat, imenica *duk*, koja čak ni nije česta u južnoslavenskoj toponomastici, a zasigurno vodi porijeklo od prijeslavenskoga naseljavanja Balkana, na čijem se prostoru srednjovjekovne Bosne nalazi i Vranduk, koji bi po nekim indicijama mogao biti stara ilirska utvrda (Kalajdžija, 2006: 140).

Kokošjeglavci – tolikoie u *Kokošieglavcihъ* tolikoie u Okuzlićihъ (P.14); **Kukan** – tisućia i četiri stai •k• i treće lѣto mѣseca dekembara •k• i •z• danъ u *Kukanu* (P.19); **Jajce** – pisanъ u *ѣicu* mсеca novebra •ke• danъ na lita roštva Hsvā (P.28); Pisano u našemъ slavnomъ stonomъ gradu *ѣaicu* miseca novemъbra (P.27); **Slano** – Malъkove, *Slano*, Трънова, Родъгора, Черкуѣ... (P.12); **Dobro** – Vladko Klačićъ z *Dobroga* (P.14)

S obzirom na strukturu, prethodno istaknuta imena nastala su toponimizacijom geografskih termina i toponimijskih apelativa. Pretežno su jednočlana, a tek manji broj je dvočlanih i višečlanih. Dvočlana imena sastavljena su od pridjeva i imenice koja je obično geografski termin. Predmet poredbe većega broja metaforičkih termina su pojmovi vezani uz svakodnevni život. Nepresušno vrelo takvih poredbi su dijelovi ljudskoga tijela, tzv. *antropomorfne metafore*, te razni predmeti i artefakti iz svakodnevnoga života potvrđeni u toponimima *Glavica, Kukan, Nozdrvce*.

2.2. Toponimi koji izražavaju čovjekovu djelatnost

Stanovnik sela dugo je bio oličenje i simbol slavenske civilizacije bilo da se radi o Poljaku, Slovaku, Bosancu ili ruskom muškicu. Od početka nove ere Slaveni su se uglavnom bavili zemljoradnjom i na taj način obezbjeđivali ono što je potrebno za život, mada važnost gajenja stoke, lov divljači u šumama te razni zanati koji su omogućili zaokret u usavršavanju poljoprivrede i uslova života nisu bili manje značajni. Odlike njihova svakodnevnoga života, staništa, ratarske proizvodnje i sl. često su u podlozi procesa toponimijskoga imenovanja.

2.2.1. Agrikultura i iskorištavanje prirodnoga bogatstva

Dopasci – A se leži Dragilo [Mi]let[i]čъ na svoiei zemli plemenitoi [na] *Dop[as]cihъ*. (Zb.4: 234)

Karakteristično je da svi narodi indoeuropskoga porijekla upotrebljavaju jedinstven korijen iz pastirske kulture da označe osnovnu djelatnost iz života skupine – čuvanje stoke: *pasati, pasti*.

Grebaca – Iurai Sučečićъ izъ Orъrusъ, Utihêrčićъ z *Grebacъ*, Cvitimirъ izъ Kablićъ (P.14)

Toponimijska osnova *greb-* mogla bi se tumačiti praslavenskom izvedenicom **greb-ja* od glagola **grebti* u značenjima *kopati* ili *zgrtati*. U sjevernim slavenskim jezicima ona znači još rov, bedem, brazda, nasip, most nasut granjem i brvnima za prelaz preko močvare, brana (ustava) na rijeci i sl. (Loma, 2013: 69).

Kuril (*kirilo* – mjesto iskrčeno paljenjem šume) – ḡḡḡḡ kralъ i vsa Bosana namъ da vse Primorъe ot *Kurila* deri do Stona (P.16)

Prasl. oblik **kuridlo* označava *zemlju raskrčenu paljenjem*. Praslavenska riječ u osnovi je *nomen instrumenti* od **kuriti (se)* u značenju *paliti, dimiti*, kako se vidi i iz sljedećega: rus. dijalekatski oblik *kurila* upotrebljava se u značenju *izgorjela šuma, šuma iskrčena za njive, čurilo* u značenju *mjesto u*

šumi očišćeno od bunja, bugarski toponim *Kurilka* i oronim *Kurilo*, *Kurilata* od apofonske varijante glagola *čuriti, češ. oronim *Kuridlo*, *Kourilo* kod Dubrovnika, u turskom popisu iz 1571. *Kurila*, ime jednoj od prizrenskih mahala, danas *Kurila poqe* (Pešikan, 1986: 30), *Kurilo* je i selo kod Podgorice, a kao oronim se također javlja na devet mjesta u današnjoj Crnoj Gori.

Hlivno (prasl. *hlêvъ) – *Hlivno* i gradъ Bistrêčki odъ Zavoda počanše do Vrhovine nego tvoega prъvoga bilo i sade tvoie (P. 59)

Riječ *hlijev* obično se prosuđuje kao pozajmljenica iz njemačkoga (usp. praind. *hlaiwa), potvrđena i u gotskom *hlaiw*, u značenju gomila ili brežuljak. Međutim, ova se praslavenska riječ u kasnijim različitim nacionalnim slavenskim jezicima javljala u različitim značenjima, primjerice: bug. *hleф* – staja, *hlevina* – baraka, češ. *chlêv* – staja, *chlevina* – smrad iz staje, polj. *shlew* – staja, rus. *hlev* – šupa za stoku, *hlevina* – šupa, ukr. *hliv* – kućica za psa, *hlivina* – mala staja. Također, filolozi su različito tumačili ovaj pojam, pa se u literaturi javlja u značenju *dvorište* (Petrović, 1978: 151), *pojata* (Hamm, 1949: 43), *staja* (Skok, 1971: 365). Oblik *hlêv* potvrđen je još oko 950. godine Porfirogenitovim zapisom toponima χλῆβα = *ΧλῆββNo*, *Lijevno*, *Livno* (Ivić, 1998: 79). S obzirom da u interpretaciji i implementaciji pojma *hlijev* dominaciju ostvaruje tumačenje riječi u kontekstu *staja*, *štala*, *pojata*, *tor*, *vajat*, *sjenik*, *ostava za slamu*, *sijeno* ili *prostor za spavanje stoke*, i s obzirom na položaj i klimu koji karakterišu prostor srednjovjekovnoga (i današnjeg) Livna, i u ovome radu podržat će se navedeno tumačenje.

Srebrenik – a to ie pisano podъ gradomъ podъ *Srêbrъnikomъ* (P.4)

O imenu srednjovjekovnog grada Srebrenika i njegovom značenju u literaturi postoje određene dileme. Tako se u najstarijem poznatom spomenu imena grada od 15. februara 1333. godine, susreće naziv *Sr`brnik*, dok se u jednom dokumentu iz XV stoljeća piše *Srebrenik*. U latinskoj i talijanskoj transkripciji piše se *Srebrenich* dok se u mađarskim srednjovjekovnim dokumentima spominje kao *Srebranich* ili *Zrebernek* (1408. godine). U jednom dokumentu s početka XVI stoljeća koji je nastao u povodu tursko-mađarskog mira potpisanoga 28. marta 1509. godine, između ostalog je zapisano *Zrebernyk cum suis oppidis et villis* (Jalimam, 2004: 26–27). U literaturi je evidentno šarenilo pisanja današnjeg imena grada, tako Ćiro Truhelka, Marko Vego i Đuro Basler pišu *Srebrnik*, dok Hamdija Kreševljaković *Srebrenik*. Ime srednjovjekovnog grada Srebrenika je asocijacija na razvoj rudarstva. Iz Veselinovićeva teksta (1997: 699) se saznaje da Konstantin Jireček tvrdi kako Srebrenik u srednjem vijeku nije imao nikakvih rudnika. Ime grada se također može vezati za srebrenu kovanicu koja se proizvodila u vrijeme Stjepena Kotromanića, u kovačnici na području današnjeg Srebrenika (Truhelka, 1984: 389–410). Međutim, zahvaljujući raslojavanju feudalnoga sistema srednjovje-

kovne Bosne (vladarska sjedišta, administrativni provincijski centri i lokalni centri) kao vladarski centri istakli su se gradovi u kojima se nalazio kraljev dvor – Bobovac ili Visoki, dok su gradovi krupnijih vlastelina kao što je Borač porodice Pavlovića, Blagaj moćnih Kosača te Jajce Hrvatinića značili provincijske centre. I naposljetku, utvrđenja su mogla nastati zbog potrebe da se kontroliraju bogati bazeni ruda i važna trgovačka središta. Takvom recepturom mogao je nastati srednjovjekovni bosanski grad Srebrenik (dakle, i njegov toponim) kao izvjesni grad-kontrolor za rudarsko naselje Srebrenicu.

Soli – азъ Stipanъ Ostoê po milosti ġdā bġd̄ blagovêrni kralъ Sr̄blemъ, Bosnê... Usori, *Soli* (P.24)

O značaju soli u životu bosanske oblasti, naročito tuzlanske oblasti, u srednjovjekovnome periodu, i ne samo za lokalnu zajednicu nego i za znatno udaljenija područja, dosta govori toponimija i hidronimija toga kraja, kako srednjovjekovna, tako i savremena. U antici se naselje zvalo Salines. Ime rijeke Jale koja protiče kroz današnju Tuzlu izvodi se iz grčkoga *jalos* – sol, riječica Solina, srednjovjekovna župa Soli (prasl. *soltъ* – sol; stsl. *solīčьskъ* – pridjev slan), i sama Tuzla (tur. *tuz* – sol). Taj je prostor sudeći i po nalazima materijalne kulture u srednjem vijeku bio jače naseobinsko, populacijsko i političko središte u sjeveroistočnoj Bosni, ponajviše zahvaljujući značajnim naslagama soli, odnosno njezine eksploatacije kao esencijalne materije korisne čovjeku, čije je eksploatisanje davalo gospodarski, društveno-politički i strateški značaj široj tuzlanskoj okolini.

Kočerin – mene Vigna diode konъčina na svomъ plemenitomъ podъ Kočerinomъ (Zb.1: 1)

Ojkonim *Kočerin* (danas općina Široki Brijeg), zbog moguće povezanosti s mnogim južnoslavenskim toponimima – Kočarim Mahala (Višegrad), Kočarim (Konjic), Kočarin (Kladanj), Kočani, Kočanska Reka, Kočanski dol, Kočanski Rid, Kočani (Štip, Makedonija), Kočane (Niš, Srbija), Kočane, Kočansko polje, (Nikšić, Crna Gora), Kočanski Potok (Paraćin, Srbija) (Dodig, 2004: 176) – te zbog spomena na Kočerinskoj ploči privukao je pozornost mnogih lingvista. Prvi je o porijeklu njegova naziva pisao Jefto Dedić 1909. godine, napisavši da je Kočerin porijeklom iz romanskoga jezika (Dedić, 1909: 75). Dominik Mandić iznio je pretpostavku da je ime Kočerin postao od *Collis Ceresis*, odnosno *Cererin brijeg*, jer se tamo poštovala božica Cerera (Mandić, 1960: 130). Mate Šimundić u studiji *Slavenski ekonomi Kočer, Kočerin, Kočerinovi i sl.* podsjeća na dugo postojanje naselja Kočerin, ukazujući na njegov prvi pisani spomen, prije više od 600 godina, na natpisu Vignja Miloševića.

Kočerin se potom spominje u spisima Dubrovačkoga arhiva (Kraljević, 1990: 52) i u turskim defterima u XV stoljeću, prvo kao pusto selo, a zatim

kao maleno naselje sa sedam kuća (Aličić, 1970: 101). Pojedini istraživači pokušali su prvo semantički ogoljeti toponim *Čerin*, povezujući ga s Kočerinom, s objašnjenjem da je u Čerinu riječ o mjestu koje je vodoplavno i gdje rastu biljke pogodne za sječu (Kraljević, 1990: 54). Tu su hipotezu uobličili dovodeći u međuodnos oblike *Čerin* i *Čerjen* s obzirom na njihovo tumačenje u Etimologijskom rječniku Petra Skoka (Skok, 1971: 311), s ikavskim oblikom *čerin*, što označava *vrata ispletena od pruća*, ili pak da Kočerin jednostavno znači *mjesto kod Čerina* (Mikulić, 2004: 16). Mate Šimundić analizirajući toponim Kočerin u poredbi s drugim sličnim oblicima u genetski srodnim jezicima, prepoznaje osnovu *koč-* i sufikse *-er* i *-in*. Ističe da u bugarskom jeziku postoji riječ *kočer* (BER, 1979: 688) u značenju ograđeno mjesto u oboru (ograđeni dio u koji se smješta stoka nakon ispaše). Rezimirajući prethodne analize toponima Kočerin, Radoslav Dodig u studiji *Prodrijetlo toponima Kočerin* zaključuje da toponim Kočerin krije staru sveslavensku osnovu *koč-* koja je široko rasprostranjena u južnoslavenskim jezicima te u poljskom i ruskom jeziku, ali da se radi o višeznačnim osnovama. Najvjerojatnijim se čini mišljenje da je osnova *koč-* iz indoeuropske *kot-* (od čega je kotac i kotar), a ona iz glagola **qet-* / *qot-* u značenju *plesti*. Osnova *koč-* najuočljivija je u izrazima *kočak* – tor za domaće životinje, *kočina* – obor za svinje i *kočan* / *kočanj* – stabljika kupusa, duhana ili kukuruza. Kočerin bi prema tome bilo mjesto gdje su se nalazili kočaci, torovi ili pak štale (Dodig, 2004: 18).

Podgrad – pisanje na Bišči u *Podbgradiê* (P.7)

Prasl. **gordъ* u značenju *ogradom zaštićen prostor, utvrđenje*, u starobosanskome označava isključivo tvrđavu i naselje unutar gradskih zidina, dok se za neutvrđeno naselje oko tvrđave upotrebljava naziv *podgrađe*. Do XIX stoljeća ta distinkcija uspostavljala se hungarizmom *varoš*, pouzdano posvjedočenim u povelji Tomaša Ostojića od 22. augusta 1446. godine: *gradъ Klučъ i varošъ Podъklučъ* (P.22). U istoj povelji kao toponim javlja se i izvedenica *Gradišće*.

2.3. Toponimi koji imenuju ljude na određenom objektu

Antroponimni leksik u ojkonimima druge skupine karakteriziran je porodično-plemanskim imenima i prezimenima. Mahom su to imena neutralne tvorbe koja objektivno implicitno izražavaju značajke geografskih objekata (primjerice *Milodraž* je *Milodražov posjed*). Imena tih svojstava signal su ablacionoga omjera imenovatelja prema imenovanome objektu. Dakle, to je toponomastička skupina nastala na osnovu ličnih imena vlastelina ili lica koja su obrađivala posjed, i veoma je česta. Tako su na primjer na zeničkom području registrovani ovi nazivi parcela izvedeni od vlastitih imena: *Batalo-*

vine, Radakovo, Privil (Pribil), Novak, Radakovac, Radinova njiva, Radonja, Radak, Gradišće, Mišljen itd. Tepčija Batal poznat je iz natpisa sa stećka kod Travnika (Zb.4: 257), imenom Radonja zvao se pisar na dvoru Kulina bana, imenom Gradiša zvao se veliki sudija na dvoru Kulina bana, a Mišljen je ime starca, dostojanstvenika Crkve bosanske (Ibrahimpasić, 1973: 434). Ovakvi toponimi najčešće su specificirani terminom *nomina antroponymica*. Termin dakle *nomina antroponymica* izražava odnos čovjeka prema geografskom objektu, ističe vlasnost osobe ili kolektiva.

Boljesavac – i selo Pričišnica i selo *Bolesavacъ* i selo Tvrdi s pravimi međmi (P.22); **Milodraž** – a pisano na *Milodraži* na lita rožstva Hrštova (P.18); **Ljubomir** – *Ljubomir* (Kovačević-Kojić, 1978: 171); **Tanorovo** – A se leži Vlatko Brančković s *Tanorova* (Zb.2: 84); **Rakovac** – i selo *Rakovacъ* s pravimi međmi (P.22); **Brsečevo** – Mrbčevo, *Brsečevo*, Mravinacъ (P.12); **Mrčevo** – Tršteno, *Mrčevo*, Brbsečevo (P.12); **Cripov Potok** – i selo *Cripovъ potokъ* i selo Toponice (P.22); **Pomničino** – *Pomničino* gorње i dolње ot mee do mee (P.2); **Stipan polje** – na *Stipanu polu* pod Sokolomъ (P.17)

Posebna skupina geografskih imena odnosi se isključivo na naselja. To su pravi ojkonomi koji mogu označavati najprije ljude, zajednicu, mnoštvo, a tek onda mjesto njihova prebivališta. Sukladno mnoštvu na koje se ovi ojkonomi odnose, njihovi su oblici najčešće u množini. Prepoznatljivi su svojom imenskom strukturom koja je zadana određenim sufiksima u množinskim oblicima i njihovim odnosom prema osnovi koja je najčešće antroponimna. Dakle, s obzirom na značenje prepoznaju se kao patronimički, porodično-združeni, etnički, etnonimski i uslužni ojkonomi.

Čihovići – pisano na *Čihovićihъ* (P.9); **Čilovići** – Lulniče, *Čiloviće* i vsu Vrbhovin (P.14); **Gmići** – i selo *Gmići* u Uskoplu s pravimi međmi (P.22); **Hrbočani** i selo Sridica i selo Čarakъ i selo *Hrbōčani* i selo Siničići (P.22); **Hraštani** – i selo *Hraštane* s pravimi međami (P.20); **Popovi** – u *Popovi* od ovihъ trehъ mēstъ edno gdi bude hotinъ kneza Vlъkъsъ Hranića (P.16); **Okuzlići** – tolakoie u *Okuzlićihъ* (P.14); **Kablići** – Cvitimirъ izъ *Kablićъ* (P.14)

U srednjem vijeku naročito učestali bili su toponimi s imenom nekoga sveca, svetitelja, kao hagiotoponimi, naročito u primorskim krajevima, nekad posjedima humskih i travunjskih knezova. U ovim primorskim krajevima bila je nekad intenzivna kristijanizacija. Jedan dio ovih kršćanskih toponima obradio je Konstantin Jireček (Jireček, 1897). Jireček je došao do uvjerenja da u IX stoljeću svetiteljska imena iščezavaju u unutrašnjosti, dok je u Dalmaciji situacija drugačija. Mnogi stari toponimi sa svetiteljskim imenima ustupili su mjesto novom bez skoro ikakva utjecaja bogumila i muslimana. Jedan od rijetkih toponima ove vrste, koji su svoj oblik zadržali do danas, jest *Sutorina* kod Herceg Novog (područje stare Hercegovine). Ime je nastalo od imena sv.

Irene. Spominje se u izvorima pod svojim današnjim imenom 14. 11. 1397. godine (Vego, 1980: 426–428).

3. Zaključak

Moguće je konstatirati da na srednjovjekovnome bosanskom terenu dominaciju ostvaruju topografski nazivi slavenskoga porijekla, kasnije su infiltrirani oni iz stranih jezika, naročito iz istočnih. Stariji sloj bosanske toponimije čine imena motivirana svojstvima tla, a drugi recentniji sloj čine imena motivirana vlasnošću određenoga objekta. U prvom sloju preovladavaju *nomina topographica*, a u drugom, mlađem sloju *nomina antroponymica*. Pri tome preovladavaju imena manjih naselja koja su najčešće rezultat transonimizacije i pluralizacije prezimena ondašnjih stanovnika.

Onomastičko-semantička analiza je zahtjevala najrazličitija jezička sredstva i mogućnosti da se izbjegnu homonimnosti i da se dovoljno jasno, ponekad figurativno, slikovito, označi ono što se htjelo i željelo označiti. Temeljem motiviranosti, toponimi su tumačeni iz ugla semantičke prozirnosti ili neprozirnosti. U radu su izdvojeni toponimi čiji su motivi postanja utvrđeni i klasificirani s obzirom na njihovo značenje. S druge strane, ostaju toponimi nejasne motivacije, čije su značenjske i tvorbene veze postale slabo prozirne, neprepoznatljive i slabo razumljive, a koji zbog toga nisu ušli u razvrstavanje.

Semantičko-motivacijskom klasifikacijom unutar skupine srednjovjekovnih bosanskih toponima utvrđena su 1. toponimijska imena koja odražavaju prirodna svojstva regije, 2. kulturni toponimi koji izražavaju čovjekovu djelatnost i 3. toponimi koji imenuju ljude na određenome objektu. Motivika starijih toponima svodila se na obilježja morfološke razvedenosti terena zbog čega je u nizu motiva moguće potvrditi nazivlje za brda i vrhove, ravna zemljišta i doline, različito nazivlje za položaj i oblik terena ili njegov sastav i izgled, nazivlje za vode, biljni i životinjski svijet koji je dominantno obilježje imenovanoga lokaliteta. Mnogi toponimi su vremenom, stjecajem raznih okolnosti, ostajali bez motivacijskoga pokrića. Naime, sječe šuma, požari i drugi svjesni i nesvjesni faktori rezultirali su time da su neka područja bliska goletima, da su rijeke, potoci premošteni ili klimatskim promjenama presušili, rudokopi neaktivni ili su tereni urbaniziranjem iskrčeni i izvještačeni.

Toponimi koji imenuju ljude na određenom objektu mlađega su postanja i rezultatom su procesa društvenoga usložnjavanja i povećavanja vlasništva, s kojima je rasla potreba za lakšom orijentacijom u prostoru – prirodi i svojini, svome, tuđem i zajedničkome zemljoposjedu. Ova je toponomastička skupina nastala na osnovu ličnih imena vlastelina ili lica koja su obrađivala posjed, pri čemu su ti toponimi najčešće specificirani terminom *nomina an-*

troponymica, koji izražava odnos čovjeka prema geografskome objektu, ističe vlasnost osobe ili kolektiva.

S obzirom na sve prethodno izloženo moguće je poantirati zaključkom da toponimija denotativno i konotativno svjedoči o čovjeku, predstavlja njegovu kulturno-povijesnu baštinu, zavičajnu prepoznatljivost i posebnost kroz etnolingvistički, društveno-ekonomski i fizičko-geografski element.

Izvori

a) Administrativno-pravna građa

- P.1. Stjepan Kotromanić oko 1322.
- P.2. Stjepan Kotromanić oko 1331.
- P.3. Ugovor bosanskoga bana Stjepana Kotromanića s Dubrovčanima, 23. listopad 1332.
- P.4. Ban Stjepan Kotromanić, 15. ožujak 1333. u Srebreniku
- P.5. Knez Vladislav, kneginja Jelena, ban Tvrtko Kotromanić i brat njegov Vuk knezu Vlatku Vukoslaviću 1353.
- P.6. Ban Tvrtko Kotromanić, 11. kolovoz 1366. pod Prozorom u Rami
- P.7. Tvrtko Kotromanić, 2. prosinac 1382.
- P.8. Radič Sanković, 15. svibanj 1391.
- P.9. Kralj Dabiša, 17. srpanj 1392. na Čihovićima
- P.10. Kralj Dabiša, 17. svibanj 1395.
- P.11. Kralj Stefan Ostoja, 15. siječanj 1399.
- P.12. Kralj Ostoja, 15. siječanj 1399. na Usori u Lišnici
- P.13. Bosanska kraljica Jelena Gruba, 5. ožujak 1399.
- P.14. Kralj Ostoja, 8. prosinac 1400.
- P.15. Hrvoje Vukčić Hrvatinić, veliki vojvoda bosanski i herceg splitski, 15. siječanj 1404.
- P.16. Stefan Tvrtko Tvrtković, 24. lipanj 1405.
- P.17. Sandalj Hranić, veliki vojvoda bosanski, 14. lipanj 1419.
- P.18. Stefan Tvrtko Tvrtković, 18. kolovoz 1421.
- P.19. Sandalj bosanski vojvoda, 27. prosinac 1423.
- P.20. Juraj Vojsalić, sinovac Hrvoja Vukčića, 12. kolovoz 1434.
- P.21. Vojvoda Ivaniš, sin Radosava Pavlovića, 29. rujan 1442.
- P.22. Tomaš Ostojić, 22. kolovoz 1446.
- P.23. Kralj Tomaš, 3. veljača 1449.
- P.24. Kralj Tomaš Ostojić, 18. prosinac 1451.
- P.25. Kralj Tomaš, 19. veljača 1459.
- P.26. Herceg Stjepan Kosača, 13. listopad 1461.

- P.27. Kralj Stjepan Tomašević, 23. studeni 1461.
- P.28. Stjepan Tomašević, 25. studeni 1461.
- Kovačević-Kojić, Desanka (1978). *Gradska naselja srednjovjekovne bosanske države*. Sarajevo: Veselin Masleša.

b) Stećkovna građa

- Zb. I–IV – Vego, Marko (1962–1970). *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine*, knj. I–IV. Sarajevo: Izdanja Zemaljskog muzeja.

c) Arhivska građa iz Dubrovnika

- Diversa Cancellariae, Državni arhiv u Dubrovniku, Fond Dubrovačke Republike i francuske uprave, serija 25, signatura: HR-DADU-15, knj. 234.
- Diversa Notariae, Državni arhiv u Dubrovniku, Fond Dubrovačke Republike i francuske uprave, serija 26, signatura: HR-DADU-9, knj. 147.
- Lamenta de criminali, Državni arhiv u Dubrovniku, Fond Dubrovačke Republike i francuske uprave, nova signatura: HR-DADU-21, knj. 334.

Literatura

- Alerić, Danijel (1985). „Porfirogenetovi zahumski toponimi“, *Rasprave ZJ*, 10–11, Zagreb, 27–48.
- Alerić, Danijel (1995). „Toponim Bosna kao slavistički problem“, *Rasprave ZHJ*, Sv. 21.
- Aličić, Ahmed (1970). „Lištica pod turskom vlašću u XV i XVI stoljeću“, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, Sarajevo.
- Anđelić, Pavao; Bojanovski, Ivo; Čović, Borivoj; Marijanović, Brunislav (1984). *Visoko i okolina kroz historiju*, I, Prethistorija, antika i srednji vijek, Skupština opštine Visoko.
- Cicmil-Remetić, Radojka (2000). „Fitonimi i zoonimi u toponimiji durmitorskog sela Crne Gore“, *Jugoslovenski filolog*, SANU, knj. LVI/3–4, Beograd.
- Dedijer, Jefto (1909). *Hercegovina*, SEZ, XII, Naselja srpskih zemalja, SKA, Beograd.
- Dinić, Mihailo (1978). *Srpske zemlje u srednjem veku*, Beograd.
- Dodig, Radoslav (2004). Podrijetlo toponima Kočerin, „Viganj i njegovo doba“, *Zbornik radova*, Kočerin – Široki Brijeg, str. 175–180.
- ERSJ (2003). *Etimološki rečnik srpskog jezika*, Beograd.

- Fekete, Egon (1969). „Mileševo ili Mileševa“, *Onomastica Jugoslavica*, Ljubljana.
- Fink, Nikola (1956). *Imenik znanstvenih naziva životinja obrađenih u „Rječniku narodnih zoologičkih naziva“ (vodozemci – ptice – ribe) prof. dr. Miroslava Hirtza*. Zagreb: HAZU.
- Hadžijahić, Muhamed (2004). *Povijest Bosne u IX i X stoljeću*. Sarajevo: Preporod.
- Hadžimejlić, Jasna (1987). „Mikrotoponimija trebinjske Lastve“, *Onomastološki prilozi VIII*, Beograd, 63–215.
- Hamm, Josip (1949). „Štokavština Donje Podravine“, *Rad JAZU* 275, 3–70.
- Hirtz, Miroslav (1938–1947). *Rječnik narodnih zoologičkih naziva*, Knjiga druga: ptice (aves). Zagreb: JAZU.
- Ibrahimpašić, Fikret (1973). „Srednjovjekovni tragovi u toponomastici zeničkog kraja“, *Radovi sa simpozijuma Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura*, Zenica.
- Ivić, Milka (1998). *Ogledna sveska*, Institut za srpski jezik SANU, Biblioteka južnoslovenskog filologa, Nova serija, knj. 15, Beograd.
- Jalimam, Salih (1991). *555 godina Zenice, putopisne bilješke i zapisi o zeničkom kraju*, Zenica.
- Jireček, Konstantin (1942). *Die Romanen in den städten dalmatiens währed des mittelalters*, II, Wien.
- Kajmaković, Radmila (1974). *Semberija – etnološka monografija*, sveska XXIX, Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
- Kalajdžija, Alen (2006). „Etimologija pojedinih ojkonima u dolini gornjeg i srednjeg toka rijeke Bosne“, *Istraživanja*, časopis Fakulteta humanističkih nauka, br. 1, Mostar, 129–142.
- Kraljević, Ante (1990). „O nazivu mjesta Kočerin“, *Kršni zavičaj*, 23, Humac, 52–54.
- Ladan, Tomislav (2006). *Etymologicon*. Zagreb: Masmedia.
- Loma, Aleksandar (2012). *Toponimija Banjske hrisovulje*. Beograd: SANU.
- Mandić, Dominik (1960). *Bosna i Hercegovina*, sv. I. Chicago: Hrvatski povijesni institut.
- Mazalić, Đoko (1941). „Borač, bosanski dvor srednjeg vijeka“, *Glasnik zemaljskog muzeja* LIII, str. 52–62.
- Miklosich, Franc (1874). *Die slavischen Ortsnamen aus Appellativen II // Denkschriften der Kais. Akademie in Wien*, Phil-hist. Classe XXIII, 141–272.
- Mikulić, Drago (2004). „Prilog razmišljanju o podrijetlu imena Kočerin“, *Kočerin kroz stoljeća*. Kočerin: Autorska naklada, 12–18.

- Pešikan, Mitar (1986). „Stara imena iz donjeg Podrimlja“, *Onomatološki prilozi* 7, 1–119.
- Petrović, D. (1978). *Govor Banije i Korbuna*, Novi Sad – Zagreb.
- Šabić, I. (2017). *Antroponimija i toponimija bosanskoga srednjovjekovlja*. Sarajevo: Dobra knjiga.
- Saporov, A. (2003). „The alteration of place names and construction of national identity in Soviet Armenia“. *Cahiers du Monde russe* 44/1. 179–198.
- Schutz, Joseph (1957). *Die geographische Terminologie des Serbokroatischen*, Berlin.
- Skarić, Vladislav (1930). „Popis bosanskih spahija iz god. 1123. (1711)“, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, Sarajevo.
- Skok, Petar (1971–1974). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: JAZU.
- Skračić, Vladimir; Jurić, A. (2004). „Krški leksik zadarske regije“, *Geoadria*, 9/2, 159–172.
- SP (1974). *Słownik prasłowiański*, red. Fr. Sławski, Krakow.
- Stamać, Ante (1983). *Teorija metafore*, Liber, biblioteka Znaci, br. 3.
- Stankovska, Lj. (2001). *Toponimite so sufiksot -ica vo Makedonija*, Skopje, Prilep.
- Tilley, C. (1994). *A Phenomenology of Landscape. Places, Paths and Monuments*. Oxford.
- Truhelka, Ćiro (1984). „Bosanski, srpski i bugarski novci Zemaljskog muzeja u Sarajevu“, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, Sarajevo, 389–410.
- Vego, Marko (1980). *Iz istorije srednjovjekovne Bosne i Hercegovine*, Sarajevo.
- Veselinović, Andrija (1997). *Dubrovačko malo veće o Srbiji*, SANU, 33. Beograd.
- Vujičić, Dragomir (1973). „Današnja jezička slojevitost onomastičkog materijala na području Zenice i njene okoline“, *Radovi sa simpozijuma: Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura*, Zenica.
- Казакова, Светлана Леонидовна (2009). Система урбанонимов и их прагматический аспект, Университетские чтения. – Пятигорск: ПГЛУ,– Ч. VI., 45–51.

Indira ŠABIĆ & Milica LUKIĆ

**MEDIEVAL BOSNIA NATURAL AND CULTURAL
ENVIRONMENT NAMES – SEMANTIC
ANALYSIS OF TOPONYMS**

This paper analyzes the toponyms of medieval Bosnia as sources for studying its history, culture and tradition. Excerpting examples from the administrative texts and tombstone inscriptions written in the period from 10th to 16th century, according to semantic-motivational criteria, identifies and describes toponyms and thematically classifies toponyms, according to more frequent thematic areas, defining groups of toponyms which: 1. reflect the natural properties of the region, 2. express human activity and 3. appoint people to a particular facility. In this way, toponymic categories were determined: names of settlements and private areas. In addition to the established types, the authors also describe the appearance of toponymic metaphor, since the naming of geographical objects often resorted to the process of metaphorization, by adding adjectives as noun components.

Keywords: *nomina topographica*, *nomina anthroponymica*, onomastics, medieval Bosnia, toponymy